

TIL VA TAFAKKUR O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR. TILSHUNOSLIKDA KOGNITIZM

Qarshi davlat universiteti

3-kurs talabasi

Yusufova Madinaxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va tafakkur o'rtasidagi munosabatning o'zgaruvchanligi va ularning bir-biriga bog'liqlikka e'tibor qaratilishi, fikr va nutq, til va tafakkur o'rtasidagi doimiy aloqa kabi mavzular yoritib o'tilgan. Kognitiv tilshunoslik aniq bir fan doirasiga kirmaydi. Shuning uchun ham bu soha faqat falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmasdan, balki tilni ong bilan bog'laydi va shu xulosadan kelib chiqqan holda, kognitiv tilshunoslik bir qancha fanlar bilan uzviy aloqada. Shu bilan bir qatorda, maqola til va tafakkur ta'limoti yuzasidan izlanish olib borgan tadqiqotchilarning fikr-mulohazalari bilan boyitilgan

Kalit so'zlar: til, tafakkur, kognitizm, munosabat, dialektik aloqa, ong, lingvistik belgi, idrok, bahs

Annotonation: The article discusses the variability of the relationship between language and thought, the importance of attention to their interdependence, topics like speech and thinking, and the continuous dialogue between language and thought. Cognitive linguistics does not fit into a single field of study. Therefore, this area is not limited to the theory of knowledge in philosophy alone. It connects language with the mind and, based on this conclusion, engages in various disciplines related to cognitive linguistics. In this sense, the article is based on the thoughts and conclusions of researchers who have explored the field of language and thought education.

Keywords: language, thought, cognition, relationship, dialectical dialogue, linguistic sign, perception, discussion

Аннотация: В этой статье подчеркивается изменчивость отношений между языком и мышлением, а также взаимосвязь между ними, а также постоянное взаимодействие языка и мышления, подобное постоянной диалектической связи. Когнитивный лингвистический анализ не

ограничивается конкретной наукой. Поэтому эта область связана не только с философской теорией познания, но и тесно связана с языком с правой стороны, и в этом контексте когнитивный лингвистический анализ связан с несколькими научными дисциплинами. Следовательно, статья развивается на основе исследований, проведенных в области обучения языку и мышлению.

Ключевые слова: язык, мышление, когнитивизм, отношения, диалектическое взаимодействие, правильная сторона, лингвистический знак, понимание, дискуссия

Til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab jarayom bo‘lgani sababli, u nafaqat tilshunoslikda, jumladan falsafa, psixologiya fanlari bilan ham bevosita aloqador. Til va tafakkur bir-biridan ajratib bo‘lmaydigan dialektik birlik. Dialektik so‘ziga to‘xtalsak, “Dialektik” yunoncha “suhbat olib borish, bahslashish san’ati” - borliqning vujudga kelishi, uning taraqqiyoti haqidagi falsafiy ta’limot hamda voqelikni bilish va unga asoslangan tafakkur uslubi. Til va tafakkur xuddiki, shakl-mazmun munosabatiga daxldor. Ya’ni, mazmum qanchalik chuqur hamda to‘liq bo‘lsa, shakl ham shunchalik rang-barang bo‘ladi. Til va tafakkur bir-biriga bog‘liq. Tilsiz fikrni ifodalash ilojsiz, shuningdek, tafakkursiz, fikrsiz til o‘z ifodasini topmaydi. Ammo bu ikki termini bir-biri bilan o‘xshash narsa emas. Tafakkur – bu tashqi olamning inson ongidagi in’ikosi. Til esa tafakkurni-o‘sha fikrni bir shaklga solib ifodalashdir. Til – bu insolarning boshqa jonzotlardan eng oliy farqli jihatlaridan biri. Til qonunlari va tafakkur qonunlarining bir-biriga zid taraflari mavjud. Til – bu grammatikaning o‘rganish manbai bo‘lsa, tafakkur esa mantiq ilmining manbayidir.

Ma’lumki, til - fikrning shakllanishiga va uni ifodalashga xizmat qiladi. Har bir fanning o‘z kategoriyalari mavjud. Shuningdek, grammatikada va mantiqda ham kategorik qoidalar bor. Bular ba’zan bir-birini qo‘llab quvvatlashga, ba’zan esa bir-biriga teskari. Misol uchun, “Kitoblar nashriyot tomonidan nashr ettirildi”. Bu mantiq jihatdan hukm, grammatik jihatdan esa gap hisoblanadi. “Kitoblar” - mantiqiy obyekt, grammatik jihatdan esa ega. “Nashriyot” - mantiq jihatdan esa subyekt, grammatik jihatdan to‘ldiruvchi.

B. Uorfning fikriga ko‘ra, “Har qanday til - fikr ifodalashning quroligina emas, inson fikrlashi, barcha tafakkur jarayonlari uchun grammatik daturul amal bo‘lib xizmat qiladi. Ya’ni uning ushbu fikri zamirida, insonlar borliqni o‘z tillari

doirasida (yoki stereotiplari) idrok qiladilar. Bunda til va va madaniyat o'rtasidagi munosabati- til va tafakkur o'rtasidagi munosabat kabi muhokama qilinadi.

Ibn-Sinoning asarlarida ta'kidlashicha, fikr va nutq, til va tafakkur o'rtasida doimiy aloqa bor. Uning til haqidagi ta'limotiga ko'ra, tillar ikki turga bo'linadi: tabiiy tillar va sun'iy tillar. Tabiiy tillar – tafakkurning asosiy belgisidir.

A. Navoiyning ushbu jumllariga nazar solsak, “Kishining ko'ngli (fikri) daryodir, so'z esa dur, so'zlovchi esa g'avvosdir. Ushbu satrlarda A. Navoiy til va tafakkurning uzviy bog'liqligi haqida fikr yuritgan.

Vaysbergning fikricha, “Har bir xalq lingvistik belgilar “tovushlanish”ga muvofiq keladigan tushunchalarga ega. Tilda biror-bir tovush ifodasi bo'lmasa, unga mos tushuncha ham bo'lmaydi.

Shleyxer o'z asarida “Til - bu fikrning tovushlar orqali ifodalanishi deb ta'kidlab, til va tafakkurning ajralmas munosabatini ko'rsatib beradi.

A. Vejbitskaya esa barcha tillar o'z ifoda qudratiga ega. Faqat ba'zi tushunchalarni ayrim tillarda ifodalash boshqalariga nisbatan oson deydi. Masalan, ingliz tilidagi “see” “fe'li - “tushunish” va “ko'rish” ma'nolarini ifodalaydi.

I see the movie. (Men serialni ko'ryapman.) I see what you say. (Nimani aytganingni tushunyapman.)

Boshqa tarafdin qarajak, til birliklari - real , mantiqiy birliklar esa mavhum. Rus tilidagi jonli va jonsizlikni ifodalovchi kategoriyasi yoki rod o'zbek tilida uchramasligini ko'rishimiz mumkin.

Kognitiv tilshunoslik - o'z o'rnida til va ong o'rtasidagi ma'lum munosabatlar muammolarini, inson dunyodan olgan bilimlarini ongida mavjud bo'lgan sarlavhalar, yo'nalishlar bo'yicha taqsimlash, turkumlashini, til va uning o'zaro vositalarini, insonning individual kognitiv qobiliyatlari bilan bog'liqligini o'rganadigan tilshunoslikning bir sohasidir. Lug'aviy ma'nosi, “kognitiv” - lotincha “cognitio” “idrok, tasavvur qilish”, “ishning tahlili” degani ma'noni anglatadi. Kognitiv tilshunoslikning o'rganish predmeti - til va tafakkur munosabatlari hisoblanadi. Fanda ikki xil bilish turi mavjud. Biri - sezgi, bu hayvonlarda ham rivojlangan, ikkinchisi - aqliy ilish ya'ni tafakkur. Hissiy bilishda szgilar orqali bilamiz, tafakkur esa ong bilan bog'liq, tashqi olamni his qilibgina qolmay, balki uni ongda fahmlash, idrok qilish, ma'lumotlarni qayta ishlash, fikr

yuritish va bir xulosaga keltirish. Yuqorida ta'kidlanganidek, ma'lumotlar turli til vakillari tomonidan turlicha stereotiplarni yaratadi. Millatlarning tillariturlicha va bu borada V. Humboldt turli xil tadqiqot va izlanishlar amalga oshirgan. Turli tillardagi aynan bir tushunchani - fikrni o'z ma'nosida, xuddi o'zidek ifoda etishning, yetkazishning turlicha usullarini izlagan. Uning fikricha, inson hayotida lisoniy va aqliy faoliyatida til va tafakkur bevosita va bilvosita aloqada yashaydi.

Kognitiv yondashuvning paydo bo'lishi Jorj Miller va Filipp Jonson larning mashhur asari “ Til va idrok” (1976) kitobidan dan keyin yuzaga keldi. Ular aslida o'z oldilariga boshqa maqsadni “psixoleksikologiya “ fanini kashf etmoqchi bo'lishadi. Ammo bu g'oyaning kelajagi uzoqqa bormadi. Ular o'z asarlarida ko'targan fikriy izchillikning tub zamirida o'zlari anglamagan holda kognitiv tilshunoslik ildizlari shakllangan edi. Asardagi taklif qilingan g'oyalar til va idrokning bir xil xususiyatlarga ega ammo turlicha bo'lgan jihatlari, bilish va til xarakteri bilan bog'liq masalalarni aniqlashga qaratilgan edi.

Rasman, kognitiv tilshunoslikning asoschilari amerikalik tilshunos olimlar J. Lakoff, Jonson (1980), R. Langaker (1987), R. Jakendoff (1983), Leonard Talmlar hisoblanadi.

Tilshunoslikda yangi paydo bo'lgan kognitizm tushunchasi mana shu aloqani o'rganadigan, tahlil qiladigan soha. Bunda til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishning yangi bosqichi ko'rib chiqiladi. Inson tajribasi - uning tafakkuri tilda muqimdir, til esa - bu kognitiv mexanizm hisoblanadi. Rus tadqiqotchilarining fikr - mulohazalariga tayangan holda aytishimiz mumkin, til faoliyati inson miyasida sodir bo'lishi, til faoliyatining har xil turlari (tilni o'zlashtirish, tinglash, o'qish, yozish, gapirish va boshqalar miyaning turli qismlari bilan bog'liqligi bilishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tafakkur umuminsoniy bo'lsa, til esa milliy qonun-qoidalar xarakteriga ega. Dunyo tillari juda ko'p qomum va qoidalarga ko'ra farqlansa, tafakkur tamoyillari esa irq, din, millat jihatidan farqlanadi. Tilshunoslikdagi kognitizm atamasi yangi tilshunoslik davrida til va tafakkurning tadbiiq etishning, o'rganishning yangicha uslubda isloh etadi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy maqsadi - insonni bilish darajasi va bilimlarini ongida rivojlantirish, umuman, til tizimining bilish jarayonida ishtirokini o'rganishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXARI :

- 1.. Fauconnier G., Turner M. Compression and Global Insight // Cognitive Linguistics.–2000.Vol.11.
2. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics – Oxford: Oxford University Press: 2007 – p 238.
3. George Lakoff and Mark Johnson. – Metaphors we live by.–London, Chicago: University Press, 2003 – p 49.
4. Internet sources Langacker R. Cognitive Grammar: A Basic Introduction.Boston: Oxford University Press, –2008.
- 5.Nosirjon U. Tilshunoslik nazariyasi.-Toshkent.Barkamol fayz-media,2016

**Research Science and
Innovation House**

